Краіны	1860 г., %	1913 г., %
Вялікабрытанія	36	14
Францыя	12	6
ЗША	17	36
Германія	16	16
Астатні свет	19	28

Якія высновы можна зрабіць на падставе прыведзеных статыстычных звестак?

З'яўленне чыгуначных шляхоў зносін не адразу было прыхільна прынятае сучаснікамі. Вось вытрымка з пратэсту, апублікаванага ў адной з англійскіх газет: «У Англіі... птушкі будуць забітыя дымам, у кароў малако сапсуецца і скісне... коні вымруць, пасевы фермераў будуць выпаленыя іскрамі, што па́даюць з лакаматываў; паветра будзе атручанае пахам, які ідзе ад машыны; скаціна, што пасвіцца на палях, памрэ ад страху, пачуўшы гэтыя мярзотныя гукі і свісткі».

Патлумачце, чаму з'яўленне чыгуначных шляхоў зносін выклікала ў сучаснікаў такі пратэст. Ці спраўдзіліся меркаванні, апублікаваныя ў англійскіх газетах таго часу?

§ 4. Вялікабрытанія ў XIX — пачатку XX ст.

1. Калі пачалося фарміраванне парламенцкай манархіі? 2. У якой краіне і калі пачалася прамысловая рэвалюцыя? У чым заключаецца яе сутнасць? 3. Патлумачце значэнне паняццяў «парламенцкая дзяржава», «рэформа», «каланіяльная імперыя».

Англія выйшла пераможцай з упартай барацьбы, якую вяла супраць Францыі з канца XVIII ст. Аднак, знясіленая войнамі, краіна сутыкнулася з істотнымі эканамічнымі цяжкасцямі.

Як можна без кровапраліцця вырашаць праблемы, якія паўстаюць у дзяржаве? Якія перавагі мае палітыка рэформаў? Калі і як узніклі прафесійныя саюзы? Чаму Вялікабрытанія ператварылася ў імперыю?

1. Эканамічнае развіццё. Толькі ў 1820-я гг. Англія ўвайшла ў перыяд устойлівага прамысловага ўздыму. Імкліва развівалася тэкстыльная вытворчасць, заўважных

Правообладатель Издательский центр БГУ

29—31

поспехаў дасягнула цяжкая прамысловасць. У 1810—1830-я гг. вытворчасць металу вырасла з 250 да 680 тыс. тон. У 1825 г. першая чыгунка злучыла гарады Стоктан і Дарлінгтан, а праз пяць гадоў — найбуйнейшыя прамысловыя цэнтры краіны Ліверпуль і Манчэстэр. З таго часу сетка чыгунак у Англіі ўвесь час расла. Гэта таксама станоўча паўплывала на эканоміку: выробленыя брытанскай прамысловасцю тавары значна хутчэй перавозіліся па краіне, дастаўляліся ў марскія парты. У дзяржаўную казну паступала больш даходаў ад гандлю.

У 1830—1840-я гг. у Англіі завяршыўся прамысловы пераварот — машыны выцеснілі ручную працу. Пачалося хуткае развіццё капіталізму. Характэрнай рысай эканамічнага ўздыму быў паскораны рост цяжкай прамысловасці, машынабудавання і караблебудавання. У 1840 г. Англія выраблялa 45 % усёй прамысловай прадукцыі. Сёння гэтая лічба выглядае проста фантастычнай: амаль палова ўсіх тавараў свету выпускалася ў параўнальна невялікай краіне.

2. Дзяржаўны лад. Напачатку XIX ст. у Вялікабрытаніі склалася канстытуцыйная, або парламенцкая, манархія. Асноўны змест гэтай формы дзяржаўнага ладу выяўляў прынцып: «Кароль уладарыць, але не кіруе». Рэальная ўлада перайшла да парламента, які складаўся з прадстаўнікоў буржуазных партый. Партыя, якая атрымлівала большасць месцаў у палаце абшчын, фарміравала ўрад, або кабінет міністраў, на чале з прэм’ер-міністрам. Урад і суддзі былі незалежныя ад караля. Міністры трымалі адказ толькі перад парламентам.

У Англіі існавала дзве партыі — торы і вігі. Партыя *торы* абараняла інтарэсы буйны́х землеўласнікаў і вышэйшага духавенства, а *вігаў* — буйной гандлёвай і фінансавай буржуазіі. У сярэдзіне XIX ст. на іх аснове склаліся адпаведна Кансерватыўная і Ліберальная партыі.

На 1815 г. выбарчым правам карысталіся толькі 160 тыс. чалавек з амаль 20-мільённага насельніцтва. Правы голасу не мелі рабочыя і многія прадстаўнікі

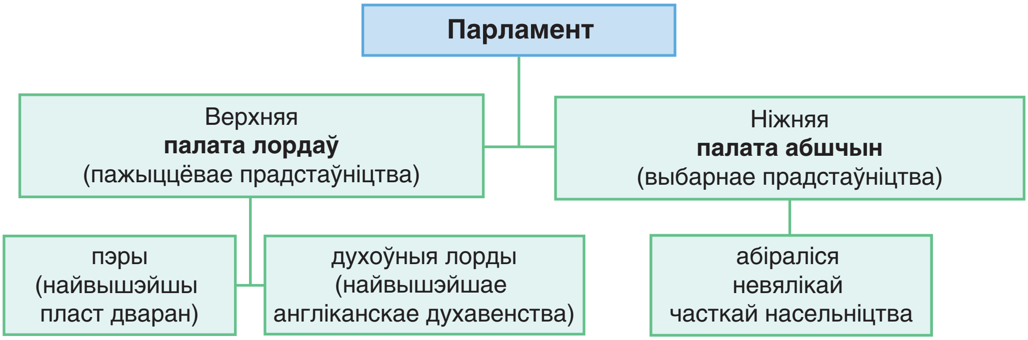

Дзяржаўны лад у Англіі

Правообладатель Издательский центр БГУ

прамысловай буржуазіі. Невялікія гарадкі, што абязлюдзелі на той час, па-ранейшаму маглі пасылаць у палату дэпутатаў сваіх прадстаўнікоў. Гэтым так званым «гнілым мястэчкам» належала палова месцаў у парламенце, прытым галасамі выбаршчыкаў у такіх гарадках кіраваў гаспадар зямлі — лендлорд. Выбарчая сістэма састарэла і вымагала рэфармавання.

Таму амаль уся першая траціна XIX ст. у Англіі прайшла пад знакам руху за ўсеагульнае выбарчае права і парламенцкую рэформу. Асноўнымі формамі барацьбы сталі дэманстрацыі і масавыя мітынгі. Актыўнымі ўдзельнікамі руху былі рабочыя, што змагаліся за павышэнне заработнай платы і паляпшэнне ўмоў працы. Асцерагаючыся рэвалюцыйнага выбуху, улады пайшлі на саступкі. У 1824 г. яны адмянілі закон, які забараняў працоўныя саюзы. Пасля гэтага ў Англіі пачалі ствараццa **трэд-юніёны** — прафесійныя саюзы, што мелі на мэце абарону інтарэсаў рабочых.

Якія групы насельніцтва атрымоўвалі новыя магчымасці для ўмацавання свайго становішча ў Англіі ў сувязі з узнікненнем трэд-юніёнаў?

У 1830 г. да ўлады прыйшла партыя вігаў, якая падрыхтавала законапраект аб парламенцкай рэформе. Нягледзячы на ўпартае супраціўленне лендлордаў у абедзвюх палатах парламента, Біль аб рэформе быў прыняты. *Парламенцкая рэформа 1832 г.* скарачала прывілеі палаты лордаў, пазбаўляла права прадстаўніцтва большасць «гнілых мястэчак». Месца ў парламенце атрымоўвалі толькі буйны́я прамысловыя цэнтры. Аднак высокі маёмасны цэнз (абмежаванне ў правах) пазбаўляў выбарчых правоў рабочых і дробных уласнікаў. Ніжэйшыя пласты насельніцтва не маглі трапіць у парламент. Захоўвалася адкрытае галасаванне, што дазволіла лендлордам па-ранейшаму ўплываць на вынік выбараў. Выбарчая рэформа 1832 г. забяспечыла перавагу ў парламенце прамысловай буржуазіі.

3. Рабочы рух. Чартызм. У **1834 г.** быў прыняты *закон аб бедных*. Паводле гэтага закона спецыяльны падатак, які спаганяўся з прадпрымальнікаў на карысць бедных, адмяняўся. Усе, хто жыў у нястачы, накіроўваліся ў работныя дамы, умовы жыцця ў якіх мала чым адрозніваліся ад турэмнага зняволення. Праца да знямогі і галеча былі лёсам значнай часткі беднага люду Вялікабрытаніі. Маламаёмныя пласты насельніцтва лічылі, што менавіта іх прадстаўнікі ў парламенце здолеюць нешта змяніць у лепшы бок.

Гэтыя спадзяванні спарадзілі масавы рабочы рух 1830—1850-х гг. за выбарчую рэформу — *чартызм* (ад анг. *charter* — грамата, хартыя).

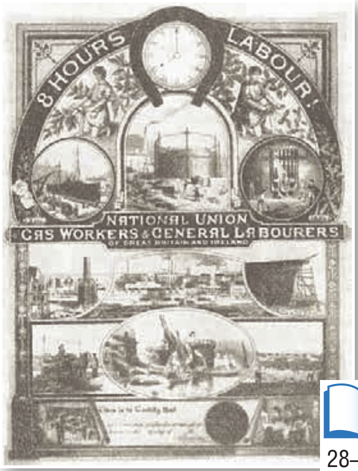

28—29

Членскі білет трэд-юніёна рабочых газавых заводаў. Канец XIX ст.

Правообладатель Издательский центр БГУ

Прычыны ўзнікнення

- крызіс у эканоміцы
- захаванне палітычнай бяспраўнасці рабочых пасля парламенцкай рэформы 1832 г.
- антырабочая палітыка ўрада

Прычыны ўзнікнення чартызму

У **1838 г.** чартысты апублікавалі «Народную хартыю» — праект увядзення ўсеагульнага выбарчага права для мужчын. Першую петыцыю (прашэнне) аб «Народнай хартыі» падпісалі больш за 1 млн чалавек. Яна была дастаўленая ў парламент, але палата абшчын адхіліла яе. Той жа лёс чакаў яшчэ дзве петыцыі. І кожны раз, калі парламент адхіляў іх, краіну ахоплівалі дэманстрацыі, мітынгі, стачачны рух. Улады адказвалі рэпрэсіямі і арыштамі кіраўнікоў чартыстаў.

Выкарыстоўваючы карту на с. 4 атласа, раскажыце, дзе і чаму адбываліся масавыя выступленні рабочых.

Большасць чартыстаў былі прыхільнікамі негвалтоўных метадаў барацьбы. Але некаторыя выступалі за выкарыстанне «фізічнай сілы», г. зн. за рэвалюцыйнае пераўтварэнне палітычнага і сацыяльнага ладу, за ліквідацыю эканамічнай і палітычнай няроўнасці. У 1848 г. сталі гучаць заклікі да ўзброенага паўстання. Аднак у Лондан былі ўведзеныя войскі, і запланаваныя маніфестацыі не адбыліся. Адначасова ўрад пайшоў на саступкі — скараціў да 10 гадзін працоўны дзень, абмежаваў дзіцячую працу, павысіў заработную плату кваліфікаваным рабочым. Разумеючы непазбежнасць рэформаў, урад пазней адмяніў маёмасны цэнз для дэпутатаў парламента і ўвёў тайнае галасаванне. Усё дарослае мужчынскае насельніцтва атрымала права голасу. Гэтыя пераўтварэнні ўзмацнялі веру працоўных у магчымасць паляпшэння свайго становішча шляхам рэформаў.

Абмяркуйце эфектыўнасць метадаў, што выкарыстоўваліся чартыстамі для дасягнення сваіх мэт. Сфармулюйце вывад.

4. Унутраная палітыка ў другой палове XIX — пачатку XX ст. У 1850—1870-я гг. Вялікабрытанія ўвайшла ў паласу эканамічнага росквіту. Гэтая дзяржава ператварылася ў вялізную каланіяльную імперыю, якую пачалі называць майстэрняй свету. Яе сусветная магутнасць адлюстравалася ў словах нацыянальнага гімна: «Кіруй, Брытанія, на морах!»

Правообладатель Издательский центр БГУ

У краіне канчаткова склалася двухпартыйная сістэма. Кожная з дзвюх **палітычных партый** — то Кансерватыўная, то Ліберальная — па чарзе прыходзіла да ўлады ў палаце абшчын. Сур'ёзных разыходжанняў паміж імі не было. Абедзве ўсведамлялі неабходнасць здзяйснення рэформаў у адпаведнасці з духам часу.

Лідар кансерватараў Б. Дызраэлі і лідар лібералаў У. Гладстан сталі ініцыятарамі рэформаў, што праводзіліся ў 1860—1880-х гг. Спачатку кансерватары, а пасля лібералы правялі праз парламент два законы аб выбарчай рэформе, у выніку якой колькасць выбаршчыкаў вырасла да 5,5 млн чалавек. Праўда, жанчыны права голасу так і не атрымалі. Былі прынятыя таксама законы аб трэд-юніёнах, якія далі права на судовую абарону і правядзенне стачак, аб тайным галасаванні пры выбарах у парламент, аб 54-гадзінным рабочым тыдні і забароне прымаць на працу дзяцей, маладзейшых за 10 гадоў.

Напрыканцы XIX ст. трэд-юніёны актывізавалі сваю дзейнасць і паступова пачалі ўцягвацца ў палітычную барацьбу. Рабочыя патрабавалі пераходу на 8-гадзінны працоўны дзень, увядзення пенсійнага забеспячэння, свайго прадстаўніцтва ў парламенце. У 1900 г. самая масавая прафсаюзная арганізацыя — *Брытанскі кангрэс трэд-юніёнаў (БКТ)*, заснаваная яшчэ ў 1868 г., стварыла Камітэт рабочага прадстаўніцтва. У 1906 г. апошні быў пераўтвораны ў *Лейбарысцкую партыю*. Так у Вялікабрытаніі з'явілася *сацыялістычная партыя*.

Уздым рабочага руху прымусіў кіроўныя колы Вялікабрытаніі пайсці на здзяйсненне новых сацыяльных рэформаў. Ініцыятарам пераўтварэнняў у імя класавага міру стаў прадстаўнік Ліберальнай партыі Д. Лойд Джордж, які ўвайшоў у склад урада ў 1905 г., а пасля і ўзначаліў яго. Лібералы правялі праз парламент законы аб увядзенні матэрыяльнай дапамогі пасля няшчасных выпадкаў на вытворчасці і пенсіі для людзей, якія дасягнулі 70 гадоў, аб страхаванні па хваробе, інваліднасці і беспрацоўі, аб усталяванні 8-гадзіннага працоўнага дня для гарнякоў.

5. Знешняя палітыка. Вядомы брытанскі дыпламат лорд Пальмерстан вызначаў асноўныя прынцыпы знешняй палітыкі Вялікабрытаніі наступным чынам: «Мы не маем ні вечных саюзнікаў, ні сталых сяброў, але вечныя і пастаянныя нашыя інтарэсы, і бараніць іх — наш абавязак».

26—28

Брытанскія дыпламаты процідзейнічалі ўзвышэнню то Францыі, то Расіі, то Германіі, бачачы ў іх асобе сваіх супернікаў, прэтэндэнтаў на лідарства ў Еўропе. У саюзе з Францыяй і Турцыяй Вялікабрытанія нанесла паражэнне Расіі ў Крымскай вайне сярэдзіны XIX ст., а пасля падтрымлівала Італію ў барацьбе супраць Францыі ў перыяд кіравання імператара Напалеона III. Калі ж стаў відавочны рост магутнасці аб'яднанай Германіі, Вялікабрытанія падтрымала намаганні Францыі, якая імкнулася да стварэння антыгерманскага ваенна-палітычнага блока. Спярша быў заключаны ваенны саюз з Францыяй (1904), а затым падпісанае пагадненне з Расіяй (1907).

Істотнай асаблівасцю брытанскай знешняй палітыкі ў XIX — пачатку XX ст. быў яе каланіяльны характар. Краіна вяла захопніцкія войны ў Індыі, Кітаі, Іране

Правообладатель Издательский центр БГУ

і Афганістане. Напачатку 1850-х гг. Вялікабрытанія захапіла Паўднёвую Бірму, а пасля і ўсю Малаю. Адначасова працягваліся каланізацыя Аўстраліі і Новай Зеландыі, асваенне Канады.

У **1876 г.** каралева Вікторыя была абвешчаная імператрыцай Індыі. Так Вялікабрытанія стала імперыяй. Барацьба за пашырэнне каланіяльных уладанняў узмацнілася ў 1880—1890-я гг. Англічане акупавалі Егіпет, авалодалі Бірмай у Азіі, Нігерыяй, часткай Самалі, Кеніяй і іншымі тэрыторыямі ў Афрыцы. Каланізацыя Паўднёвай Афрыкі прывяла да вайны з бурамі — нашчадкамі галандскіх, французскіх і нямецкіх каланістаў. Каланіяльныя захопы суправаджаліся прапагандай перавагі белага чалавека над народамі азіяцкіх і афрыканскіх краін.

Выкарыстоўваючы картасхему на 2-м форзацы вучэбнага дапаможніка, дакажыце каланіяльны характар знешняй палітыкі Вялікабрытаніі.

Напачатку XX ст. Брытанская імперыя займала тэрыторыю ў 35 млн км^2 з насельніцтвам больш за 400 млн чалавек. Барацьба за захаванне гэтай імперыі стала адной з прычын Першай сусветнай вайны.

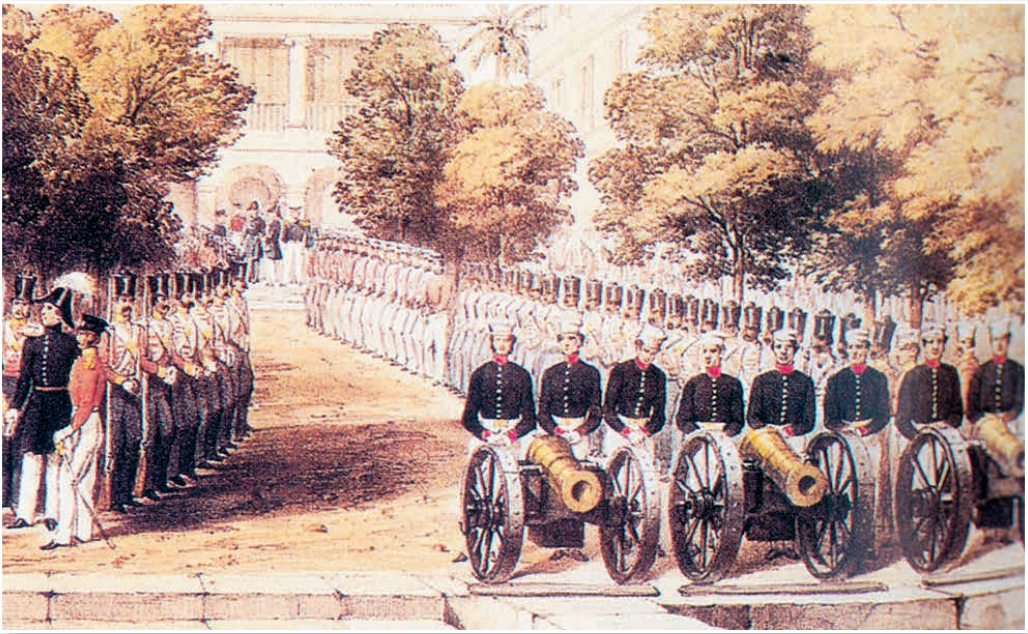

Брытанскія войскі ў Кітаі. Малюнак сярэдзіны XIX ст.

Правообладатель Издательский центр БГУ

***Ключавыя словы**: трэд-юніён, чартызм, палітычная партыя.*

1. Падрыхтуйце разгорнуты план адказу на тэму «Эканамічнае развіццё Англіі ў XIX — пачатку XX ст.».
2. Складзіце схему найвышэйшых органаў улады Вялікабрытаніі. Назавіце форму дзяржаўнага ладу гэтай краіны.
3. Параўнайце дзейнасць трэд-юніёнаў з чартызмам і выявіце адрозненне.
4. Калі ўзніклі БКТ і Лейбарысцкая партыя? Што яны мелі на мэце?
5. Што прымусіла Вялікабрытанію ўступіць у саюзныя адносіны з Францыяй і Расіяй?
6. Якое значэнне Вялікабрытанія надавала каланіяльнай палітыцы? Якімі былі вынікі гэтай палітыкі? Пры адказе карыстайцеся картасхемай на 2-м форзацы вучэбнага дапаможніка.

У 1880 г. ірландскія арандатары ўпершыню скарысталі як шлях барацьбы за паляпшэнне свайго становішча адкрытае непадпарадкаванне (спыненне працы) у дачыненні да кіраўніка — англічаніна Ч. К. Бойката. Ад той пары слова «байкот» атрымала пашырэнне ва ўсіх мовах свету.

Як вы лічыце, ці з'яўляецца байкот эфектыўным (дзейсным) сродкам барацьбы? Свой адказ абгрунтуйце.

§ 5. Францыя ў XIX — пачатку XX ст.

1. Якімі былі рашэнні Венскага кангрэса ў дачыненні Францыі? 2. Што значыць паняцце «імперыялізм»?

У адрозненне ад Англіі Францыя не пазбегла рэвалюцыйных хваляванняў. У XIX ст. краіна перажыла 4 рэвалюцыі (усяго на адну меней, чым Іспанія) і толькі пасля гэтага стала на шлях эвалюцыйнага развіцця.

Якія прычыны ляжалі ў аснове рэвалюцыйных узрушэнняў у Францыі ў XIX ст.? Як у гэтай краіне канчаткова замацавалася рэспубліканская форма кіравання?

1. Эканамічнае і палітычнае развіццё. Эканамічнае развіццё Францыі праходзіла пад уплывам прамысловай рэвалюцыі. У краіне з'явіліся фабрыкі, будаваліся чыгункі. Аднак індустрыяльны прагрэс быў больш павольны, чым у Англіі. Развіццё цяжкай прамысловасці (вытворчасць машын) ішло з адставаннем. Аб'ёмы здабычы вугалю ўзрасталі, але яго ўсё адно не хапала. Таму вугаль даводзілася ўвозіць з-за мяжы. Аднак

Правообладатель Издательский центр БГУ